

Els animals dels carruatges divins

Sebastián Martínez

IES Can Vilumara

Josep Tarradellas, 153. 08901 L'Hospitalet de Llobregat (Barcelona). Spain

Data de recepció: 22/5/1997

Abstract

In the *Iliad*, the cars of gods are drawn by horses. Later, other animals take charge of this work, as several writers and images evidence. These new animals make their appearance as a result of a —so to speak— specialization, which is in line with ancient beliefs on beasts.

En l'epopeia homèrica el carro és un vehicle de transport i de combat¹ arrossegat per cavalls. També la seva conducció és una prova dels certàmens esportius, com testimonia el mateix Homer². Així doncs, la imatge habitual que els grecs se'n fan és la del carruatge per transportar, lluitar o competir, sempre arrossegat per cavalls. També les divinitats fan servir carruatges per traslladar-se o combatre i, com entre els humans, l'animal que els estira és el cavall. Tanmateix, no és pas sempre aquest animal el que estira els carros divins, sinó altres: serps, aus, depredadors. Aquest és el tema que estudiarem: quins animals ho fan i quin sentit tenen?

Trobem que a la *Iliada* els déus baixen a la terra amb carros de cavalls per combatre entre els humans; en aquest aspecte, déus i homes estan al mateix nivell: si hi ha diferències entre els uns i els altres, provenen d'altres causes. En el cant cinquè del poema la deessa Afrodita és ferida per Diomedes i es veu obligada a retirar-se de la batalla; per això, demana el seu carruatge al seu germà Ares. Ell l'hi concedeix i Afrodita hi puja (*Il.* V 365-369):

πὰρ δέ οἱ Ἴρις ἔβαινε καὶ ἡ νία λάζετο χερσὶ,
 μάστιξεν δ' ἐλάαν, τῷ δ' οὐκ ἄεγοντε πετέσθην.
 αἴψα δ' ἔπειθ' ἴκοντο θεῶν ἕδος, αἰπὺν Ὀλυμπον
 ἔνθ' ἵππους ἔστησε ποδὴνεμος ὠκέα Ἴρις
 λύσσασ' ἐξ ὀχέων, παρὰ δ' ἀμβρόσιον βάλεν εἶδαρ.

Al seu costat pujava Iris i amb les mans prenia les regnes, els fuetjà per fer-los córrer i no sense desitjar-ho tots dos volaren. Poc després assoliren la seu dels déus, l'escarpat

1. Sobre el carro en Homer, cf. DELEBECQUE, E., *Le cheval dans l'Iliade*. París: 1951; i, en general, cf. VIGNERON, P., *Le cheval dans l'antiquité gréco-romaine*. Nancy: 1968.
2. Cf. *Il.* XXIII 262-650 (cursa en els funerals de Pàtrocle).

Olimp; allí aturà els cavalls la deessa de peus de vent, la ràpida Iris, els deslligà del carruatge i els posà immortal menja.

En aquest mateix cant del poema homèric, més endavant però, per portar socors als aqueus, Hera i Atena es preparen a combatre; en una escena quotidiana, Hera apresta els cavalls que les han de portar des de l'Olimp fins a Troia, mentre Hebe munta les rodes del carruatge i hi subjecta el jou, on Hera lliga els cavalls. Per la seva banda, Atena pren les seves armes. En sortir, troben Zeus al cim més alt de l'Olimp i n'aconsegueixen el permís per enfrontar Ares que està anorreant l'exèrcit aqueu. Tot seguit, Hera (V 768-777):

μάστιξεν δ' ἵππους, τῷ δ' οὐκ ἀέκοντε πετέσθην
 μεσσηγύς γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος.
 ὅσσον δ' ἠεροειδὲς ἀνήρ ἴδεν ὀφθαλμοῖσιν
 ἦμενος ἐν σκοπιῇ, λεύσσω ἐπὶ οἴνοπα πόντον,
 τόσσον ἐπιθρόσκουσι θεῶν ὑψηγέες ἵπποι.
 ἀλλ' ὅτε δὴ Τροίην ἴξον ποταμῷ τε φέοντε,
 ἦχι φοῶς Σιμόεις συμβάλλετον ἠδὲ Σκάμανδρος,
 ἐνθ' ἵππους ἔστησε θεὰ λευκώλενος Ἥρη
 λύσσασ' ἔξ ὀγέων, περὶ δ' ἤερα πολὺν ἔχευε·
 τοῖσι δ' ἀμβροσίην Σιμόεις ἀνέτειλε νέμεσθαι.

Fuetejà els cavalls; no sense desitjar-ho tots dos volaren entre la terra i el cel estelat. La distància que al lluny abasta amb els ulls un home que seu en un turó, quan contempla el mar color de vi, tanta en salten amb fort renill els cavalls de les deesses. Però quan ja arribaven a Troia i al corrent dels dos rius, on el Símois i l'Escamandre ajunten els seus cabals, allí aturà els cavalls Hera, deessa de blancs braços, deixant-los anar del carro i al voltant hi vessava boira. I Símois els féu créixer ambrosia per pasturar.

D'aquestes descripcions volem considerar dos aspectes; d'una banda, el viatge que fan els cavalls és al·ludit amb les paraules πετέσθην («volaren» en els dos textos) i ἐπιθρόσκουσι («salten» només al segon passatge), les quals ens porten a preguntar-nos si el recorregut d'aquests quadrúpedes es fa d'un salt o si ens trobem amb cavalls alats com ara Pegàs. D'altra banda, hem d'assabentar-nos que són alimentats amb ambrosia («menja immortal» i «ambrosia», en els textos, respectivament), la qual cosa implica que són immortals, bé ho fossin de mena, bé haguessin assolit la immortalitat d'alguna manera³. Trobem una escena molt semblant més endavant (*Il.* VIII 381 s.): és una segona sortida d'Hera i Atena amb carruatge de cavalls, la qual és interrompuda per Zeus, qui també torna des de l'Ida fins a l'Olimp amb un vehicle semblant, dels cavalls del qual té cura, en tant que Ἴππιος⁴, Posidó (VIII 438-441).

3. Aquest aliment està reservat a qui té dret a la immortalitat: cf. per exemple, *Od.* V 192-201, on Calipso no n'ofereix a Odisseu quan dinen.
4. Tot i que Posidó no és anomenat amb aquesta advocació en els poemes homèrics, la seva relació amb els cavalls queda reflectida en detalls com ara aquest o com el jurament per Posidó que Menelau proposa a Antífoc per provar la seva honestetat durant la cursa de cavalls (*Il.* XXIII 581-585).

Així mateix, trobem Zeus en un carruatge amb quatre cavalls, com descriu Eurípides (*HF* 177-180):

Διὸς κεραννὸν ἠρόμην τέθριππά τε
 ἐν οἷς βεβηκῶς τοῖσι γῆς βλαστήμασιν
 Γίγασι πλευροῖς πτήν' ἐναρμόσας βέλη
 τὸν καλλίνικον μετὰ θεῶν ἐκόμασεν.

Pregunto al llamp de Zeus i a la quadriga, en els cavalls de la qual muntà contra els fills de la terra, els Gegants, i havent enfonsat en els seus costats alats trets, amb els déus entonà el cant de victòria.

En aquest text, hem de remarcar el fet que es parli d'una quadriga (τέθριππον), mentre que en els textos anteriors Homer esmentava dos cavalls: a l'àmbit diví ha arribat el progrés tècnic humà, que permet de lligar més cavalls al vehicle⁵.

Al començament de l'*Himne al bany de Pal·las*, Cal·límac recorda Atena lluint amb un tir d'egües sagrades contra els Gegants i tenint cura dels animals; el renill dels èquids és el senyal de l'arribada de la deessa (*Lav. Pall.* 2-3):

τὰν ἵππων ἄρτι φρουασσομενᾶν
 τὰν ἱερᾶν ἐσάκουσα

He sentit fa poc el renill de les sagrades egües.

Per la seva banda, Hèlios fa servir un carro amb cavalls⁶ durant el seu recorregut per portar la llum sobre la terra. Mimnerm testimonia que cada matí inicia el seu viatge (fr. 10 D):

Ἥελιος μὲν γὰρ πόνον ἔλλαχεν ἦματα πάντα,
 οὐδέ ποτ' ἄμπαυσις γίγνεται οὐδεμία
 ἵπποισίν τε καὶ αὐτῷ, ἐπεὶ φοδοδάκτυλος Ἥως
 Ὠκεανὸν προλιποῦσ' οὐρανὸν εἰσαναβῆ·
 τὸν μὲν γὰρ διὰ κῦμα φέρει πολυήρατος εὐνή
 κοίλη Ἥφαιστου χερσὶν ἐληλαμένη
 χρυσοῦ τιμήντος, ὑπόπτερος, ἄκρον ἐφ' ὕδωρ
 εὐδονθ' ἀρπαλέως χώρου ἀφ' Ἐσπερίδων
 γαῖαν ἐς Αἰθιοπῶν, ἵνα δὴ θεὸν ἄρμα καὶ ἵπποι
 ἐστᾶσ', ὄφρ' Ἥως ἠριγένεια μόλη.
 Ἔνθ' ἐπεβήσεθ' ἑὸν ὄχεων Ὑπερίονος υἱός.

Car a Hèlios li correspon una feina cada dia, però no hi ha cap descans per als seus cavalls ni per a ell, després que Eos, deessa de dits de rosa, abandona Océan i ascendeix al cel. I és que, mentre dorm plàcidament, per les onades el du un molt estimable llit còncav, forjat per les mans d'Hefest amb valuós or, alat per sota, des de les Hespèrides

5. Sobre la utilització de dos, tres o quatre cavalls, cf. VIGNERON, P., op. cit. a la nota 1, p. 108-137.
6. Fins i tot sabem que dos n'eren cavalls i dues egües i com es deien, cf. Escolí b a *Il.* XXIII 295 (Erbse, V 414-415); i Higí, *Fab.* 183, 1-3. Els dos textos es basen en una *Titanomàquia* fragmentària (els textos foren editats com a fragment 3 per Allen).

fins a la terra dels Etiòps, on ja l'esperen el seu ràpid carruatge i els seus cavalls, fins que arriba Eos, filla del matí. Llavors munta en el seu carro el fill d'Hiperion.

Un detall molt important sobre els cavalls d'Hèlios és fornit per Ovidi (*Met.* II 47-48), i és el fet que els animals porten ales a les potes:

uix bene desierat, currus rogat ille paternos
inque diem alipedum ius et moderamen equorum.

A penes ha acabat, que ell demana el carruatge patern i el dret de conduir un dia els seus cavalls de peus alats.

Ja havia estat suggerit que els cavalls del Sol⁷ porten ales per l'*Himne homèric* II (a Demèter) 88-89:

ᾠς εἰπὼν ἵπποισι ἐκέκλετο, τοὶ δ' ὑπ' ὀμοκλήῃς
φίμφ' ἔφερον θοὸν ἄρμα τανύπτεροι ὥς οἰωνοί.

Dit això, cridà els seus cavalls i, a l'ordre, de pressa, ells, com ocells de llargues ales, li portaven el ràpid carruatge.

Àrtemis, per anar a veure el seu germà, també fa servir un carro en un dels himnes homèrics que li és dedicat (IX 3-4):

ἦ θ' ἵππους ἄρσασα βαθυσχοίνου Μέλητος
φίμφα διὰ Σμύρνης παγχρύσειον ἄρμα διώκει
ἔς Κλάρον ἀμπελόεσσαν.

I ella, havent abeurat els seus cavalls al Meles d'altres jonqueres, fa marxar de pressa per Esmirna el seu auri carruatge cap a Claros, rica en vinyes.

A l'*Himne homèric a Demèter* Hades viatja fins als límits del seu reialme per raptar Persèfone i la terra s'obre a la plana de Nisa (*h. Hymn.* II [a Demèter] 17-20):

τῇ ὄρουσεν ἀναξ πολυδέγμων
ἵπποις ἀθανάτοισι Κρόνου πολώνυμος υἱός.
ἀρπάσας δ' ἀέκουσαν ἐπὶ χρυσείοισιν ὄχοισιν
ἦγ' ὀλοφυρομένην.

On sorgí el sobirà hospitalari, fill de Cronos, déu de molts noms, amb cavalls immortals, la raptà, tot i que no ho volia ella, i sobre el seu auri carruatge se l'emportà entre laments.

I quan dolosament Hades accepta tornar la filla a la seva mare, prepara ell mateix els cavalls perquè se n'hi vagi (*h. Hymn.* II 375-383):

7. Per a altres testimonis sobre el carro del sol, cf. *h. Hymn.* XXVIII (a Atena) 13-14; *h. Hymn.* IV (a Hermes) 68-69 (la nit és simbolitzada amb la menció d'Hèlios que s'enfonsa en el mar amb els seus cavalls i amb el seu carruatge); ATENEU DE NÀUCRATIS XI 470 a (on compila textos d'Antímac, Èsquil, etc.). Eurípides (*IT* 192) li atribueix egües alades (ἵπποις παναῖς).

ἵππους δὲ προπάροισεν ὑπὸ χροσέοισιν ὄχεσφιν
 ἔντυεν ἀθανάτους πολυσημάντων Ἰαίδωνεύς,
 ἢ δ' ὄχέων ἐπέβη, παρὰ δὲ κρατὺς Ἀργειφόντης
 ἦνία καὶ μάλιστα λαβῶν μετὰ χερσὶ φίλησι
 σεῦε διέκ μεγάρων· τὼ δ' οὐκ ἄκοντε πετέσθην.
 φίμφα δὲ μακρὰ κέλευθα διήνυσαν, οὐδὲ θάλασσα
 οὐθ' ὕδωρ ποταμῶν οὐτ' ἄγχεα ποιήεντα
 ἵππων ἀθανάτων οὐτ' ἄκροισ ἐσχεθον ὀρμῆν,
 ἀλλ' ὑπὲρ αὐτῶν βαθὺν ἦρα τέμνον ἰόντες.

I Edoneu, rei de molts súbdits, junyí els cavalls immortals a la part davantera del carruatge d'or; ella pujà al carruatge, i al seu costat Argifontes agafà les regnes i el fuet a les mans, i els féu sortir fora del palau. Així, no sense desitjar-ho tots dos volaren. Ràpidament recorregueren llargs camins; ni la mar ni l'aigua dels rius ni les herboses valls ni les muntanyes aturaren l'ímpetu dels cavalls immortals, sinó que, per damunt d'elles, solcaven l'aire profund en el seu avanç.

Aquests dos passatges de l'*Himne a Deméter* presenten detalls interessants: que els cavalls són immortals, i que, en el segon text, repeteix literalment una frase homèrica sobre el vol dels cavalls (τὼ δ' οὐκ ἄκοντε πετέσθην).

Així doncs, sembla que el carro estirat per cavalls, dos i més endavant quatre, sovint descrits com a immortals, voladors i de vegades alats, ràpids, és la imatge corrent del mitjà de transport dels déus (Zeus, Hera, Atena, Hèlios, Àrtemis, Hades, entre altres⁸), que els serveix en general per desplaçar-se i en concret per combatre o per dur a terme la seva feina (és el cas d'Hèlios⁹). Com que el tir de carros dels humans està també integrat per cavalls, podem suposar que, quan el carro d'una divinitat és arrossegat per aquest equí, no hi ha cap detall especial i que el cavall no té implicacions particularment significatives. A l'àmbit diví, doncs, el cavall com a animal de tir no hauria de tenir cap significació especial. Però, com veurem tot seguit, hi ha altres animals de tir.

Ara comentarem, en primer lloc, alguns testimonis de carros de déus arrosseats per aus: tenim cignes i coloms, força freqüents, i pardals, que són insòlits. El cigne és l'animal que estira el carro d'Apol·lo; n'és testimoni Himeri, qui, tot parafrazejant el gairebé perdut *Himne d'Apol·lo* d'Alceu, diu (*Or.* XIV 10):

ὄτε Ἀπόλλων ἐγένετο, κοσμήσας αὐτὸν ὁ Ζεὺς μίτρα τε χρυσοῦ καὶ λύπα δούς τε ἐπὶ
 τοῦτοις ἄμα ἐλαύνειν —κύκνοι δὲ ἦσαν τὸ ἄρμα— εἰς Δελφοῦς πέμπει [...]. ὁ δὲ
 ἐπιβάς ἐπὶ τῶν ἀρμάτων ἐφήκε τοὺς κύκνους ἐς Ὑπερβορέους πέτεσθαι.

Quan nasqué Apol·lo, Zeus, havent-lo guarnit amb la mitra d'or i la lira, i havent-li donat, a més d'això, un carruatge per conduir (i el carruatge eren cignes), l'envia a

8. En l'*Himne homèric* XXXII (a Selene) 9-10, és aquesta deessa qui fa servir un carro estirat per cavalls per traslladar-se. Claudià (*Prob.* 76-83) dibuixa la deessa Roma fent servir un carro amb cavalls per portar socors al cònsul Probus. Eurípides (*Andr.* 1011) descriu Posidó amb un carruatge de cavalls negres.
9. Segons Plutarc (*Moralia* 364 cd; cf. CLIMENT D'ALEXANDRIA, *Strom.* V 41, 2), els sacerdots egipcis creuen que el Sol i la Lluna no viatgen amb carros, sinó amb naus.

Delfos [...] Ell, però, havent muntat sobre el carruatge, deixà que els cignes volessin cap als Hiperboris.

A més, Himeri (*Or.* XIII 7) recorda el déu de Delfos amb els seus cignes:

τὰ δὲ σὰ νῦν δέον καὶ αὐτῶ τῷ Μουσηγέτῃ εἰκάζεσθαι, οἷον αὐτὸν καὶ Σαπφὸ καὶ Πίνδαρος ἐν ᾧδῃ, κόμη τε χρυσοῦ καὶ λύρα κοσμήσαντες, κύκνοις ἔποχον εἰς Ἐλικῶνα πέμπουσιν, Μούσαις Χάρισί τε ὁμοῦ συγχορεύοντα.

I ara cal comparar el teu aspecte amb el mateix conductor de les Muses, com també Safo i Píndar feren en les seves odes, ja que, havent-lo guarnit amb el cabell d'or i la lira, l'envien muntat sobre cignes a l'Helicó, on balla amb les Muses i alhora amb les Gràcies.

Així doncs, el tir de cignes d'Apol·lo és testimoniats des de l'època arcaica en almenys tres poetes (Alceu, Safo i Píndar¹⁰).

També Nonnos de Panòpolis retrata Apol·lo amb el seu carro de cignes diverses vegades (VIII 229, i sense gaires diferències XXIV 84):

νόσφι δόλου κρυφίῳ δι' ἤερος εἰς σὲ χορεύσει
ἄβροδὸς ἀσιγῆτων ἐποχημένος ἄρματι κύκνων.

Sense cap engany amagat hagués vingut a tu ell, tendre, insilent, a través de l'aire, conduint un carruatge de cignes.

I en la discussió entre Faetont i Hèlios al voltant del préstec del carro, el pare, per convèncer-lo que s'ha de conformar, li diu entre altres arguments (XXXVIII 206):

κύκνον ἔχει πετρόεντα, καὶ οὐ ταχὺν ἵππον Ἀπόλλων.

Té un alat cigne i no pas un ràpid cavall Apol·lo.

La relació entre el cigne i Apol·lo és evident, antiga i constant¹¹; per això, és coherent que el tir del carro del déu estigui format per aquests animals: l'*Himne homèric* XXI (1-3) recorda el cant del cigne com a homenatge al déu, tant com l'és el propi cant del poeta; Cal·límac (*Ap.* 5) fa del cant de l'au l'anunci de l'arribada del déu. El mateix cirenenc (*Del.* 249-254) recorda un prodigi del naixement d'Apol·lo: els cignes volaren set vegades al voltant de Delos i set cops cantaren durant el part. Hecateu d'Abdera (fr. 12 Jacoby; *apud* Elià, NA XI 1) esmenta que els cignes prenen part als ritus en honor del déu al país dels hiperboris¹². Fins i tot, hi ha fonts que suggereixen que es va determinar que Delfos és el centre de la Terra potser no amb àguiles, sinó amb cignes (Plutarc, *Moralia* 409 e: ἀετούς τινας, ἢ κύκνους, «àguiles o cignes»). I Dionisi (*Av.* I 20) diu expressament ἱεροῦς καλοῦμεν Ἀπόλλωνος, «els anomenem consagrats a Apol·lo».

10. La referència a Safo correspon al fr. 208 Page i el de Píndar és editat entre els testimonis del *Pean* III, fr. 52c Snell.

11. Cf. THOMPSON, D'ARCY W., *A Glossary on Greek Birds*. Londres: 1936 (reedició 1966), p. 184.

12. També Aristòfanes (*Av.* 772 s.) assenyalava que els cignes celebren Apol·lo.

Si el cigne apareix sovint com a company del déu, Apol·lo també demostra que s'estima aquesta au¹³: transforma Cicne¹⁴, qui com a germà o amic de Faetont, plorava la seva mort, en un cigne i, a més, abans li havia donat el cant¹⁵; la compassió d'Apol·lo metamorfosa un altre Cicne, fill seu, i la seva mare en cignes, quan tots dos intenten suïcidar-se, en ser despreciat el fill pel seu enamorat¹⁶.

I no volem ometre la competència entre ell i Posidó per, a més del cigne, el dofí: el dofí, com el cigne, és un animal aquàtic¹⁷, i en principi per aquest fet estan relacionats amb el déu marí; els naturalistes, però, insisteixen d'altra banda que tots dos són amants de la música¹⁸ i que paral·lelament tenen la capacitat d'endevinar el futur (en concret la pròpia mort¹⁹), fet que els porta a l'esfera d'Apol·lo²⁰. Una última qualitat que apropa el cigne al fill de Leto és que té per enemic el drac²¹, de la mateixa manera que un drac va ser enemic d'Apol·lo per la possessió de l'oracle de Delfos. La competència entre déus marins i Apol·lo per l'atribució del dofí i del cigne es resol en un veredictè salomònic²²: seran dels déus marins pel seu hàbitat i de la divinitat dèlfica pel seu amor a la música i per les seves capacitats endevinatòries. Això farà, a més, que el dofí prengui part del seguici dels déus marins i sigui descrit com a animal de tir de Tetis. Aquesta deessa marina fa servir un carro amb dofins, com entre els poetes llatins²³ recorda Estaci (*Ach.* I 222-225):

13. Malgrat tot, no es pot afirmar categòricament que el cigne sigui exclusiu del déu de Delfos; competeix amb ell Posidó (cf. el mite de Cicne qui, assassinat per Aquil·les, es convertí en cigne per intervenció del seu pare Posidó [OVIDI, *Met.* XII 64-145]; aquest Cicne o un altre, fill sempre de Posidó, abandonat per la seva mare en acabar de néixer, va ser curat per un cigne); i, d'altra banda, en un mite molt conegut, Zeus fa servir la forma de cigne per unir-se a Leda o Nèmesi (EURÍPIDES, *Hel.* 17 s. i 214, *Or.* 1386; APOL·LADOR, *Bibl.* III 10, 6-7; HIGÍ, *Fab.* 77).
14. Sobre els diferents personatges amb aquest nom, cf. la nota anterior i GOSSEN, H., «Schwan». *RE* II A, 1923, col. 787-792.
15. Cf. HIGÍ, *Fab.* 154; PAUSÀNIAS I 30, 3; VIRGILI, *A.* X 189; OVIDI, *Met.* II 367 s. etc.
16. Cf. OVIDI, *Met.* VII 371-381 (on la mare es converteix en un llac); ANTONÍ LIBERAL 12.
17. El dofí és classificat entre els ἰχθύες, dels quals és rei gràcies a Posidó (cf. OPIAN DE CILÍCIA, *H.* I 643, II 533 i V 441), i el cigne entre les aus aquàtiques (cf. ARISTÒTIL, *HA* 593 b 5, 615 a 32; DIONISI, *Av.* II 20).
18. Per a la melomania del cigne (deixant de banda molts passatges que parlen del seu cant), cf. ARISTÒTIL, *HA* 615 b 2; CAL·LÍMAC, *Del.* 249-251; DIONISI, *Av.* II 20; etc. El dofí com a amant de la música és recordat per Píndar (fr. 140 b Snell), cf. a més PLUTARC, *Moralia* 984 c; EURÍPIDES, *El.* 435; ARISTÒFANES, *Ra.* 1317; ELIÀ, *NA* II 6 i XII 45 (curiosament, els tres poetes esmentats i Elià en el segon text l'anomenen φίλωνος).
19. Sobre les capacitats profètiques del cigne, a més dels textos esmentats a la nota següent, cf. OPIAN D'APAMEA, *C.* II 547 (μυνηπιόλοι); ÈSQUIL, *A.* 1444; PLATÓ, *R.* 620 a; PLUTARC, *Moralia* 161 c; etc. També el dofí endevina la seva mort, cf. OPIAN DE CILÍCIA, *H.* II 628-641.
20. Plató (*Phd.* 85 b) posa en relació aquestes dues qualitats del cigne amb el déu; cf. CICERÓ, *Tusc.* I 30.
21. Cf. ELIÀ, *NH* V 48: els cignes són enemics dels δράκοντες.
22. Un altre cas de divisió d'un animal entre dos déus, encara que no sigui comparable a aquest, és la competència entre Atena i Posidó pel cavall, cf. DETIENNE, M.; VERNANT, J.P., *Les ruses de l'intelligence.* París, 1974 (trad. espanyola, p. 167-189).
23. Cf. VALERI FLACUS I 130; TIBUL I 5, 46 (*uecta est frenato caerulea pisce Thetis*, «fou transportada la cerília Tetis per un peix enfrenat»).

Elicit inde fretis et murice frenat acuto
delphinas biiuges, quos illi maxima Tethys
Gurgite Atlanteo pelagi sub valle sonora
nutrierat.

D'allí, la treu de les aigües i enfrena amb un punxegut múrex una parella de dofins al jou, dofins que la suprema Tetis crià per a ell en la gorja atlàntica al fons de les valls resonants del mar.

Tornem, però, a les aus; havent observat el fort lligam que uneix Apol·lo amb el cigne, podem comparar-lo amb la feblesa del que posa en relació Afrodita amb aquest animal: en tot cas, són pocs els autors que fan del cigne el tir de la deessa i són poetes llatins aïllats d'un context més ampli; els únics detalls que els poden posar en relació són la bellesa i un antecedent eròtic de l'au²⁴. Afrodita fa servir un carro estirat per cignes, però només entre els poetes llatins²⁵: per exemple, Horaci escriu *Paphon iunctis uisit oloribus*, «visita Pafos amb un carruatge de cignes»²⁶. Més sovint, en canvi, trobem Afrodita amb un tir de coloms (Apuleu, *Met.* VI 6):

Praecedunt quattuor candidae columbae, et hilaris incessibus picta colla torquentes,
iugum gemmeum subeunt, susceptaque domina laetae subuolant.

Quatre coloms blancs s'avancen; tot plegant els seus colls pintats amb joíis caminar, es posen a sota del jou cobert de gemmes i feliços alcen el vol, portant llur mestressa.

També se'n recorda Ovidi (*Met.* XIV 597), quan Venus arriba al costat del seu fill Eneas per fer-lo immortal:

Fatus erat: gaudet gratesque agit illa parenti
perque leues auras iunctis inuecta columbis
litus adit Laurens.

Així digué; ella se n'alegra i dóna al seu pare les gràcies; i portada per coloms junyits a través dels lleus aires, arriba a les costes laurències.

Sens dubte són més forts els vincles entre la deessa xipriota i el colom; aquesta au, a part de la seva relació amb cultes de deesses de l'Orient Pròxim²⁷, divini-

24. La unió de Zeus amb Leda o Nèmesi sota la forma de cigne, cf. EURÍPIDES, *Hel.* 16 s.; PAUSANIAS I 33, 7-8; APOL·LADOR, *Bibl.* III 10, 7; HIGÍ, *Fab.* 77.
25. És cert que hi ha testimonis gràfics, des de final del segle VI aC, de la deessa cavalcant sobre cignes, però no pas com a animals de tir, cf. *Lexicon iconographicum mythologiae classicae* II 1. Zuric-Munic: 1984, s. u. núm. 903-946 (on es recopilen imatges seves amb diferents aus).
26. *Carm.* III 28, 14-15; cf. *Carm.* IV 1, 10; també en altres poetes llatins: OVIDI, *Met.* X 708-720; ARS III 809; ESTACI, *Silv.* III 4, 22; etc. Per a aquests testimonis, cf. THOMPSON, D'ARCY W. op. cit. a la nota 11, p. 184-185.
27. Els coloms són sagrats, entre altres llocs d'Orient Pròxim, a Síria, cf. XENOFONT, *Cyr.* I 4, 9; HIGÍ, *Fab.* 197 (els coloms van covar l'ou del qual va néixer Afrodita, anomenada després la deessa síria); CLIMENT D'ALEXANDRIA, *Protr.* II 39, 8. La llegenda de Semíramis i Dèrceto (assimilada a

tats que són properes a Afrodita²⁸, és consagrada a la deessa xipriota²⁹ i la trobem en certs rituals³⁰. D'altra banda, Afrodita intervé a les metamorfosis en colom de Perístera, de Ctesila i de Pèlia³¹. La mateixa Venus es manifesta al seu fill Eneas enviant-li un colom³². La seva monogàmia, la fidelitat conjugal que demostra per l'espòs mort³³ i la seva fertilitat³⁴ són les característiques que l'apropen a l'Afrodita que protegeix el matrimoni.

En l'*Himne a Afrodita* Safo presenta la deessa, qui havia vingut molts cops a ajudar-la en els seus amors, muntada en un carro estirat per pardals³⁵:

πάτρος δὲ δόμον λίποισα
 χρούσιον ἦλθεσ
 ἄρου' ὑπασδεύξασα· κάλοι δὲ σ' ἄγον
 ὄκεες στρουῖθοι περὶ γὰς μελαίνας
 πύκνα δίννεντες πτέρῳ ἀπ' ὠράνωϊθε-
 ρος διὰ μέσσω,
 αἴψα δ' ἔξίκοντο.

I havent abandonat la casa del teu pare, vingueres després de junyir auri carruatge; i, bells, et portaven ràpids pardals sobre la negra terra, tot batent llurs atapeïdes ales des del cel pel mig de l'èter, i al punt arribaven.

Astarté) il·lustra perfectament la rellevància dels coloms en les creences dels orientals, si més no a ulls dels grecs, cf. LLUCIÀ, *Syr. D.* 14, 33 i 54; DIODOR DE SICÍLIA II 4, 4-6 (a més recorda que *semíramis* vol dir «colom» en la llengua dels siris, cf. HESIQUI, *s. u.*); ATENÀGORAS, *Legat. pro Christ.* 76.

28. Sobre la relació d'Afrodita amb aquestes deesses, cf. BURKERT, W., *Griechische Religion.* Stuttgart: 1977, p. 238 i s. i la bibliografia que esmenta a les notes 1 i 3; sobre el sincretisme d'època hel·lenística, cf. GERNET, L.; BOULANGER, A., *Le génie grec dans la religion.* París: 1970 (primera edició 1932), p. 365 i 368.
29. Cf. ATENEU IX 395 b; APOL·LONI DE RODES III 548; escoli a *Arg.* III 550 (p. 235, 10 Wendel); PLUTARC, *Moralia* 379 d; etc.
30. Les festes de l'Ἀναγώγια i la Καταγώγια en honor d'Afrodita a Èrix de Sicília: els coloms se'n van i hi tornen nou dies després amb un colom daurat que diuen que és la deessa, cf. ELIÀ, *NH* IV 2; ATENEU IX 394 f (per cert, Nicandre, fr. 73 Gow-Scholfield, recomana criar a casa coloms de Sicília, ja que els falcons no els ataquen i les serps respecten llurs ous). Els coloms també tenen relació amb les Adònies xipriotes, cf. DIOGENIÀ en el *Corpus Paroemiographicum gr.*, ed. Leutsch i Schneidewin, I, p. 180. I també són regals d'enamorat, cf. TEÒCRIT V 96 i 133.
31. Perístera és transformada en colom per Eros i adoptada per Afrodita (cf. *Myth. Var.* I 175, II 33). Sobre Ctesila, cf. ANTONÍ LIBERAL 1: en morir Ctesila, el seu cos desaparegué i en el seu lloc es trobà un colom; l'oracle va dir que s'havia d'instituir un culte en honor d'Afrodita Ctesila o de Ctesila Hecaerga. Pèlia, havent-se suïcidat per desesperació a la mort d'Adonis, fou transformada per Afrodita en colom, cf. SERVI, *ad Virg. Ecl.* VIII 37.
32. Cf. VIRGILI, A. VI 192.
33. Cf. ARISTÒTIL, *HA* 612 b 21; ELIÀ, *NH* III 5 i 44; DIONISI, *Av.* I 25. I també la tórtora: ARISTÒTIL, *HA* 613 a 14; ELIÀ, *NH* X 33 (on esmenta tórtores consagrades a Afrodita i Demèter); DIONISI, *Av.* I 24.
34. El colom pon deu vegades per any, cf. ARISTÒTIL, *HA* 558 b 21.
35. Per a un resum de la discussió sobre si els στρουῖθοι són pardals, altres aus o aus en general, cf. PAGE, D., *Sappho and Alcaeus.* Oxford: 1983 (reimpressió de la primera edició de 1955), p. 7-8; i LASSO DE LA VEGA, J.S., *De Safo a Platón.* Barcelona: 1976, p. 82-85.

El contrast entre pardals i els cavalls als quals ens hem referit més amunt és fort; i també és remarcable l'interès de Safo pels detalls al voltant dels ocelllets descrits minuciosament com κάλοι («bells»), ὠκεις («ràpids») i πύκνα δίννεντες πτέρῳ («tot batent atapeïdes ales»).

El lligam entre el pardal i Afrodita no és tan palès, ja que malgrat que tenim caracteritzacions de l'ocell que s'escauen bé amb la deessa³⁶, manca una relació a un nivell més profund. Ara bé, ens fa l'efecte que el domini d'aquesta deessa sobre les aus no està restringit a un sol animal, sinó que és més extens i inconcret. En aquesta direcció apunten també els testimonis de στρουθός amb un significat més general, «ocell»³⁷. En tot cas, els pardals no són exclusius d'Afrodita, n'hi ha de protegits al temple de l'oracle d'Apol·lo a Milet³⁸ i de consagrats a Asclepi, per la mort d'un dels quals un individu anomenat Atarbes fou condemnat a mort pels atenesos³⁹. Podria semblar que no hi ha almenys, diguem-ho així, fins l'època clàssica una relació unívoca entre els déus i les aus, ja que, per exemple, Hera i Atena es converteixen en coloms a Homer (*Il.* V 778).

Parlem ara de tirs de quadrúpedes; Àrtemis fa servir sovint un carro amb cérvols⁴⁰: Cal·límac presenta Àrtemis amb un carro amb les cérvols que en la seva infantesa va capturar i junyir-hi (*Dian.* 111-112, cf. 163):

χρύσειον δ' ἔξευξασθαι δίφρον
ἐν δ' ἐβάλευ χρύσεια, θεῆ, κεμάδεσσι χαλινά.

Un carro d'or junyires i a les cérvols, deessa, els posares frens d'or.

Aquestes cérvols presenten la particularitat de tenir banyes⁴¹ i a més a més d'or, ja que el mateix poeta escriu sobre elles: κερῶν δ' ἀπελάμπετο χρυσοῦς, «i lluita l'or de les banyes» (*Dian.* 102) i κερῶεις ὄχος, «tir banyut» (v. 113).

No hi ha, tanmateix, una relació unívoca i exclusiva⁴² entre les cérvols i Àrtemis, però sí antiga: Àrtemis, representada sovint com a caçadora de cérvols⁴³, és

36. Les fonts antigues caracteritzen els pardals com a propensos a la luxúria i prolífics, cf. ARISTÒTIL, *GA* 774 b 29; ATENEU IX 391 ef; escoli a *Il.* II 308-319 (Erbse, I, p. 251), on es diu que són ocelllets d'Afrodita: ἱερὰ μὲν Ἰαφροδίτης ἢ στρουθός; CICERÓ, *Fin.* II 23, 75; PLINI, *Nat.* XX 107. Els esmenten com a afrodisíac, cf. ATENEU, *loc. cit.*; PLINI, *Nat.* XXX 49. Els Amors són representats a l'hom de pardals, cf. XENOFONT D'EFÈS I 8, 2.

37. Cf. THOMPSON, D'ARCY W., op. cit. a la nota 11, p. 268-269; POLLARD, J., *Birds in Greek life and myth.* Londres: 1977, p. 29-30; i per al cas concret que ens ocupa, vegeu la bibliografia esmentada a la nota 35.

38. Cf. HERÒDOT I 159, 3-4.

39. Cf. ELIÀ, *VH* V 17.

40. Són nombroses les imatges d'Àrtemis, des del començament del segle v aC, en un carro de daines, cérvols i cavalls, sola o acompanyada d'altres déus, cf. *Lexicon iconographicum mythologiae classicae* II 1. Zuric-Munic: 1984, s. u. núm. 1196-1228.

41. Sobre les banyes de les cérvols, cf. MARTÍNEZ, S., «El peix sagrat». *Faventia*, 19/1, 1997, p. 13.

42. El cérvol també és consagrat a Apol·lo; i també l'animal intervé en mites relacionats amb el déu dèlfic: un cérvol sagrat acompanyava el seu estimat Cipàrrissos (OVIDI, *Met.* X 106-142, diu que estava consagrat a les Ninfes; SERVI, a *Virg. A.* III 64 i 680, *G.* I 20, *Ecl.* X 26). Elià (*NA* XI 7) esmenta la protecció del déu als cérvols que es refugien al seu temple de Curiade a Xipre i a XI 40 parla d'una cérvola amb quatre banyes que li va ser oferta a Delfos per Nicocreont de Xipre.

43. Cf. *Od.* VI 104.

anomenada ja en la *Iliada* (XXI 470) ἑλαφρηβόλος⁴⁴ i en el seu honor celebraven els atenesos les festes dels Ἑλαφρηβόλια⁴⁵; també sabem de la festa d'Àrtemis Λαφρία de Patras en honor a la deessa, durant la qual se celebrava una processó on una sacerdotessa anava en un carro amb un tir de cérvoles i cremaven, entre altres animals vius, salvatges i domèstics, cérvoles⁴⁶; també s'esmenta el culte d'Àrtemis Ἑλαφιαία, el qual, segons Pausànias (VI 22, 10-11), havia de tenir relació amb la captura de cérvols. Afegirem que un epigrama d'Antípatre de Sidó⁴⁷ descriu la consagració de les banyes d'una cérvola a Àrtemis, després de caçar-la.

En els mites, la cérvola és un instrument d'Àrtemis: envia una cérvola com a substituta d'Ifigènia, quan és a punt de ser sacrificada pel seu pare⁴⁸; la deessa mateix en pren la forma per fer que els Alòades es matin l'un a l'altre quan pretenen caçar-la⁴⁹. Taígete, salvada de Zeus per Àrtemis, en consagra una (aquesta serà la cérvola que haurà de capturar Hèracles per ordre d'Euristeu) amb banyes d'or a la deessa, la qual per amagar-la del déu, l'havia convertit en cérvola⁵⁰. Per venjar-se d'Acteó, Àrtemis el converteix en cérvol i el lliura als seus gossos perquè el matin⁵¹. Un detall del comportament de les cérvoles, esmentat pels naturalistes⁵², les apropa al caràcter de la deessa: la seva resistència al mascle en el coit.

Opían d'Apamea (C. III 8-19) narra una curiosa metamorfosi dels Curetes en lleons com a càstig de Cronos, ja que havien tingut cura de Zeus durant la seva infantesa; Zeus i Rea, però, els compensaren:

Ζηγνός ἔσαν θρεπτῆρες ὑπερμενέος Κρονίδαο
νηπιάρχου Κουρητες, δὲ ἀρτίγονόν μιν ἔοντα
ἀραμένη γενετῆρος ἀμειλίκτιο Κρόνοιο
κλειψιτόκος Ῥεῖη κόλποις ἐνικάτθετο Κρήτης.
Οὐρανίδης δ' ἐσιδὼν κρατερόν νεοθηλέα παῖδα
πρώτους ἀμφήλλαξε Διὸς φυτῆρας ἀγαυοὺς
καὶ θῆρας ποίησεν ἀμειψάμενος Κουρητας.
οἱ δ' ἄρ', ἐπεὶ βουλήσι θεοῦ μεροπηῖδα μορφῆν
ἀμπεβάλοντο Κρόνοιο καὶ ἀμφιέσαντο λέοντας,
δώροισιν μετόπισθε Διὸς μέγα κοιρανέουσι
θηρσὶν ὄρειάυλοις καὶ ωγιεδανὸν θοὸν ἄρμα
Ῥεῖης εὐώδιος ὑπὸ ζεύγλησιν ἄγουσιν.

44. Cf. *h. Hymn.* XXVII (a Àrtemis) 2; PLUTARC, *Moralia* 966 a.

45. Cf. PLUTARC, *Moralia* 660 d; ATENEU XIV 646 e.

46. Cf. PAUSÀNIAS VII 18, 11-13.

47. Cf. AP VI 111.

48. Cf. PROCLE, *Chr.* 141-143, Severyns, p. 83: Agamèmon provoca la còlera d'Àrtemis en comparar-se amb ella en la caça d'una cérvola; el sacrifici d'Ifigènia en serà la compensació, però la deessa substitueix Ifigènia per una cérvola. Cf. EURÍPIDES, *IT* 28-29 i *IA* 1587-1589.

49. Cf. APOL·LADOR, *Bibl.* I 7, 4. Higí (*Fab.* 28) presenta la variant que és una cérvola enviada per Àrtemis, no pas ella mateixa.

50. Cf. PÍNDAR, *O.* III 53; ERATÒSTENES, *Cat.* 23; TZETZES, *a Lyc.* 219; PS-PLUT., *Fluv.* 17, 3.

51. Cf. OVIDI, *Met.* III 138-252; PAUSÀNIAS IX 2, 3 (matisa que la deessa l'embolicà en una pell de cérvol); APOL·LADOR, *Bibl.* III 4, 4; HIGÍ, *Fab.* 181; PALÈFAT 6.

52. Cf. ARISTÒTIL, *HA* 540 a 5-8 i 578 b 6; PLINI, *Nat.* X 174; OPÍAN D'APAMEA, C. II 187-205.

Els Curetes eren criadors de Zeus, poderosíssim fill de Cronos, després que Rea, qui el parí d'amagat, el confià, quan a penes era un nodrissó, a les valls de Creta, tot allunyant-lo de Cronos, el seu amarg progenitor; però quan el fill d'Úranos descobrí que el seu jove rebrot s'havia fet fort, canvià l'aparença dels primers i magnífics protectors de Zeus i per venjar-se'n convertí en feres els Curetes. Ells, tanmateix, després que, per voluntat del diví Cronos, veieren desaparèixer la seva forma humana i es trobaren vestits de lleons, tenen un gran poder sobre les feres muntanyenques gràcies a Zeus, i arrosseguen el terrible i ràpid carruatge de Rea, la del benaurat infantament.

Aquests versos d'Opían forneixen l'explicació del fet que els lleons estirin el carro de Rea; aquesta metamorfosi sembla que no la trobem explicada en cap altre lloc; en canvi, és freqüent el jou de lleons⁵³: per exemple, Virgili (A. X 253) parla del tir del carro de Cíbele: *biiugique ad freno leones*, «i una parella de lleons junyits al jou». Ovidi, per la seva banda, en pregunta la raó (*Fast.* IV 215-218):

Desierat; coepi: «Cur huic, genus acre, leones
praebent insolitas ad iuga curva iubas?»
Desieram; coepit: «Feritas mollita per illam
creditur: id curru testificata suo est.»

Callà; li preguntí jo: «Per què els lleons, salvatge raça, ofereixen al seu jou corbat llurs inusuals crineres?» Callí; respongué: «Llur ferotgia, segons es creu, ella la calma; n'és testimoni el seu carruatge».

Troblem expressada ja la relació entre Rea i els lleons a l'*Himne homèric* XIV 4, on s'esmenta aquest felí amb el llop entre els animals que l'acompanyen. O també els veiem representats amb la deessa en escultures com una de Babilònia descrita per Diodor de Sicília (II 9, 5), on els lleons descansen sobre els genolls de Rea. Lucreci (II 598-605) n'ofereix una explicació simbòlica:

Quare magna deum mater materque ferarum
et nostri genetrix haec dicta est corporis una.
Hanc ueteres Graium docti cecinere poetae
sedibus in curru biiugos agitare leones,
aeris in spatio magnam pendere docentes
tellurem neque posse in terra sistere terram.
Adiunxere feras, quia quamuis effera proles
officiis debet molliri uicta parentum.

Per això, ella sola és anomenada gran mare dels déus, mare de les feres i concebadora del nostre cos. Els savis poetes antics dels grecs cantaren que conduïa des del seu seient en el seu carruatge dos lleons al jou, ensenyant que la gran terra penja a l'espai de l'aire i que la terra no pot recolzar-se sobre la terra. Hi junyiren feres, perquè la prole, tot i que ferotge, ha de calmar-se vençuda per l'afecte dels pares.

53. Les seves representacions plàstiques no sovintegen, cf. *Lexicon iconographicum mythologiae classicae* VI 1. Zuric-Munic: 1994, s. u. núm. 21; IV 1. Zuric-Munic: 1988, s. u. «Gigantes», núm. 489.

Així doncs, deixant de banda la interpretació dels valors simbòlics del passatge i centrant-nos en allò que més directament afecta aquest article, comentem que, de la mateixa manera que en els versos ovidians que acabem d'esmentar, Lucreci insisteix en la ferotgia dels lleons i en la facultat de calmar-los que té la mare dels déus. En efecte, el lleó és descrit com a salvatge i temible, com a rei dels animals⁵⁴, i per tant, el més poderós de tots ells; tanmateix, és possible ensinistrar-lo i és capaç de demostrar sentiments d'agraïment i d'amistat⁵⁵.

En els mites trobem traces d'aquesta relació, a més d'allò que més amunt s'exposava sobre la metamorfosi dels Curetes en lleons: Atalanta i Hipòmenes, convertits en lleons com a càstig per haver fornicat al temple de Zeus o de Cíbele (fet que havia provocat Afrodita), són junyits al carro de Cíbele⁵⁶; i és que els lleons no participen de Venus i només s'uneixen amb lleopards; aquest és doncs el càstig: que mai no podran tenir relacions carnals, ni tan sols amb forma de lleó. Llucità (*Sacr.* 7) diu que Rea s'emportà Atis i els lleons d'Atis.

Els lleopards són, en canvi, els animals que estiren el carro de Dionís⁵⁷ i dels seus acompanyants; quan l'expedició del déu ha de creuar un riu, Nonnos ens en fa una descripció colpidora (XXIII 125-127):

καὶ θεὸς ἠγεμόνευε, δι' οἴδατος ἠνιοχεύων
ἄρμασι χερσαίοισι νόθον πλόον, ὕροπόρων δὲ
πορδαλίων ἀδιάντος ὄνυξ ἐχάραξεν Ὑδάσπην.

I el déu guiava, tot conduint entre el corrent un vaixell espuri de carruatge terrestre, i sense mullar-se l'urpa de les panteres navegants esgarrapà l'Hidaspes.

També Cornutus (*Comp.* p. 60, 16) recorda com les bacants preparen el carro de Dionís: τὰς δὲ παρδάλεις ὑπο ζευγνύουσι τῷ Διονύσῳ καὶ παρακολουθούσας εἰσάγουσιν, «junyien els lleopards per a Dionís i en condueixen el seguici».

El lleopard és relacionat sovint amb Dionís: és el seu instrument de venjança contra Licurg⁵⁸ i, en ser amenaçat pels pirates, en fa sorgir acompanyats de lleons durant el seu viatge en vaixell rumb a Naxos⁵⁹. El seguici del déu n'és acompanyat molt sovint⁶⁰; el déu hi transforma les dones cadmees, perquè puguin venjar-se de Penteu⁶¹. És per això que els agrada el vi i amb ell són capturats⁶².

54. Cf. OPÍAN DE CILÍCIA, *H.* II 439-542; ELIÀ, *NA* XV 17 i XVII 27; OPÍAN D'APAMEA, *C.* III 17-18 i 62.

55. Cf. ARISTÒTIL, *HA* 488 b 7 i 629b-630 a 10; PLINI, *Nat.* VIII 48 i 56; ELIÀ, *NA* III 21, IV 34, V 39, VII 48, XVII 26.

56. Cf. OVIDI, *Met.* X 560-739; HIGÍ, *Fab.* 185, 6 (el qual no diu que aquests nous lleons estirin el carro de la deessa).

57. Molt sovint, ja des del començament del segle IV aC, cf. *Lexicon iconographicum mythologiae classicae* III 1. Zuric-Munic: 1986, s. u. núm. 457-458; i IV 1: 1988, núm. 140-173 (on hi ha tirs de lleopards, tigras mascles i femelles, i centaures).

58. Cf. HIGÍ, *Fab.* 132.

59. Cf. OVIDI, *Met.* III 669; HIGÍ, *Fab.* 134.

60. Cf. per exemple, NONNOS XIV 260-261 (amb els coribants) i XV 194 (Nicea, estimada pel déu, seu entre lleopards).

61. Cf. OPÍAN D'APAMEA, *C.* IV 308-316.

62. Cf. OPÍAN D'APAMEA, *C.* IV 320-353.

Demèter, durant la recerca de la seva filla desapareguda, Persèfone, arriba a una cova i fa de les serps que hi troba els animals de tir del seu carro; diu Ovidi (*Fast.* IV 497-498): *frenatos curribus angues/iungit*, «junyeix al carruatge enfrenades serps»; i més endavant (IV 561-562), quan la deessa abandona Metanira, ens assabentem d'un altre detall:

Dixit, et egrediens nubem trahit, inque dracones
Transit, et aligero tollitur axe Ceres.

Així digué, i en sortir arrossega un núvol, i quan arriba als seus dracs, Ceres és emportada pel seu carruatge portador d'ales.

És també un carro amb dracs el que la deessa dóna a Triptòlem, perquè pugui difondre el conreu dels cereals arreu del món⁶³. Un detall important és aportat per Apol·lodor (*Bibl.* I 5, 2), qui diu que els dracs són alats. I, d'altra banda, sabem que aquests éssers són mortals (la qual cosa no deixa de sorprendre'ns), ja que Carnabó en matà un, que fou substituït per Demèter⁶⁴.

D'altra banda, després que Medea ha mort els seus fills, Hèlios envia un carro per salvar-la de la venjança de Jàson: τοιόνδ' ὄχημα πατρὸς Ἥλιος πατήρ/δίδωσιν ἡμῖν, «aquest carruatge, Hèlios, pare del meu pare, me'l dóna», diu Medea, segons Eurípidès (*Med.* 1321). Un detall molt important sobre aquest carro prové de l'argument de la tragèdia: Medea fuig ἐπὶ ἄρματος δρακόντων πτερωτῶν, ὃ παρ' Ἥλιου ἔλαβεν, «sobre un carruatge de dracs alats, que va rebre d'Hèlios⁶⁵». Són, doncs, dracs alats, detall que coincideix amb els dracs alats que arrosseguen el carro de Triptòlem.

Els dracs o serps no són pas aliens a Demèter; així es pot esmentar la imatge de la Demèter Negra amb serps al cap, que és de cavall, en una cova a prop de Figàlia⁶⁶. La deessa dóna també un carro amb serps alades a Triptòlem, perquè difongui el conreu del blat entre els humans, mentre que Medea també rep un carro amb dracs alats, però d'Hèlios⁶⁷. De fet, tenim testimoniada la creença que hi havia serps alades a Aràbia, les quals tenien com a enemic l'ibis que no les deixava entrar a Egipte⁶⁸; i n'hi ha també a l'Índia: són rèptils nocturns, l'orina dels quals provoca terribles ferides⁶⁹ (el que no trobem pas és cap relació d'aquestes últimes amb Demèter).

Per concloure, volem comentar uns quants detalls:

En primer lloc, s'ha de dir que en un estadi inicial, segons els testimonis literaris, sobretot els de la *Ilíada*, l'animal que estira els carruatges dels déus és el cavall,

63. Cf. HIGÍ, *Fab.* 147; PAUSÀNIAS VII 18, 3.

64. Cf. HIGÍ, *Astr.* II 14; HERODIÀ IX 19.

65. Cf. APOL·LADOR, *Bibl.* I 28. Aquest carro amb serps és representat molt sovint, des de voltants de l'any 400 aC, cf. *Lexicon iconographicum mythologiae classicae* VI 1. Zuric-Munic: 1992, s. u. núm. 35-46.

66. Cf. PAUSÀNIAS, VIII 42, 3.

67. Cf. *supra* nota 65.

68. Cf. HERÒDOT II 75; ELLÀ, *NA* II 38.

69. Cf. ELLÀ, *NA* XVI 41.

caracteritzat per ser immortal, volador i per anar en parelles; després, aquesta imatge es modifica i es transforma en cavalls alats i en nombre de quatre, de vegades. Hem constatat que posteriorment es produeix una progressiva especialització⁷⁰ dels animals que arrosseguen els carros: Safo atribueix pardals al carruatge d'Afrodita i Alceu cignes al d'Apol·lo; més tard, Cal·límac esmenta les cérvoles d'Àrtemis; Lucreci i els poetes llatins de l'època d'August ens forneixen les altres dades⁷¹.

I aquesta circumstància té lloc d'acord amb ritus i creences sobre els déus: l'exemple podria ser Àrtemis, qui té un carruatge de cérvoles, però potser no pas abans del període hel·lenístic; la pertanyença de les cérvoles a l'àmbit de la filla de Leto, però, és fortament arrelada en els mites i els rituals, la qual cosa en prova l'antiguitat. A més a més, aquesta modificació en el camp dels animals de tir és sovint d'acord amb creences i dades sobre els animals, que es poden trobar, sobretot, en els escriptors naturalistes. Així doncs, nosaltres trobem la justificació del sentit dels animals de què parlem en una doble via: d'una banda en els mites i d'una altra en les obres dels autors que van escriure sobre els animals.

Veiem, d'altra banda, que es produeixen interferències, que, com és sabut, es retroben també en altres aspectes de les divinitats; és el cas de l'atribució del cigne a Afrodita i Apol·lo; aquesta au, d'acord amb les seves tres característiques principals, la bellesa, el do profètic manifestat per la seva última cançó i la seva vida aquàtica, està en contacte amb Afrodita, Apol·lo i els déus marins.

A més, trobem que s'atribueixen tres aus al carro d'Afrodita: pardals, coloms i cignes. S'ha assenyalat⁷² que a l'època arcaica la deessa fa servir, com els altres déus olímpics, cavalls, a l'època clàssica Amors i a l'hel·lenística i entre els poetes romans, cignes, però això no és del tot cert, sinó més aviat una visió simplista, i ja n'hem esmentat les excepcions: els pardals de Safo i els coloms d'Ovidi entre altres. Apuleu (*Met.* VI 6, cf. *supra*) aporta un text força interessant, ja que permet comprendre les incoherències en el seguici alat de la deessa:

Praecedunt quattuor candidae columbae, et hilaris incessibus picta colla torquentes, iugum gemmeum subeunt, susceptaque domina laetae subuolant. Currum deae prosequentes gannitu constrepenti lasciuunt passeret, et ceterae quae dulce cantitant aues melleis modulis suave resonantes aduentum deae pronuntiant. Cedunt nubes et caelum filiae panditur et summus aether cum gaudio suscipit deam, nec obuias aquilas vel accipitres rapaces pertimescit magnae Veneris canora familia.

Quatre coloms blancs s'avancen; tot plegant els seus colls pintats amb joiós caminar, es posen a sota del jou cobert de gemmes i feliços alcen el vol, portant llur mestressa. Acompanyen el carruatge de la deessa i amb gran soroll de refilets saltironen pardals, i

70. Per exemple, Elià (*NA* X 33) atribueix la tórtora blanca a Afrodita i Deméter i les altres a les Moires i a les Erínie. A més, hom constata aquesta sistematització en altres camps. Elià (*NA* XII 4) estableix la següent classificació dels fal·cònids: *περθηκοθήρας* d'Apol·lo, *φρήνη* i *ἄρπη* d'Atena, *φασσοφόντη* d'Hermes, *ταυσιπτερος* d'Hera, *τριόχης* d'Àrtemis i *μέρμιος* de la mare dels déus.

71. La datació de les representacions icòniques és més complexa i incompleta, cf. *supra* les notes 25 (per a Afrodita), 40 (per a Àrtemis), 57 (per a Dionís) i 65 (per a Medea).

72. Cf. LASSO DE LA VEGA, J.S., *De Safo a Platón*. Barcelona: 1976, p. 83.

altres aus, que canten dolçament, amb el so suau de llurs melodies de mel anuncien l'arribada de la deessa. Els núvols els deixen passar, el cel s'obre davant la seva filla i l'elevat èter acull amb goig la deessa; i ni de trobades amb àguiles ni d'atacs de falcons, no en té por el seguici canor de la gran Venus.

Aquesta descripció integra coloms i pardals en el seguici d'Afrodita, amb les aus cantaires, els primers estirant el carro i els segons acompanyant-lo; d'aquesta faicó, ens adonem que, malgrat llurs propietats més o menys oposades (fidelitat contra luxúria), no són aus contradictòries, sinó complementàries i intercanviables; i a més que els pardals dels versos de Safo no són pas tan excepcionals com en un primer moment podia semblar. El que sembla impossible, malgrat tot, és ubicar el cigne dins d'aquest context.

Un altre tema és el préstec que fan els déus als mortals de carros amb serps alades: Hèlios a Medea i Demèter a Triptòlem. La serp⁷³ és enviada pels déus com a acompanyant dels seus protegits, circumstància que retrobem en altres mites: Íamos⁷⁴, nét de Posidó i fill d'Apol·lo, abandonat per la seva mare Evadne, és alimentat per voluntat de les divinitats (δαμόνιων βουλαῖσιν, diu Píndar) per unes serps que li portaven mel; Erictoni, malgrat la seva procreació no desitjada, és protegit per Atena: al seu cistell una o dues serps l'acompanyaven⁷⁵; i fins i tot Tifó fou confiat a la protecció de Pitó per Hera⁷⁶.

Hem de parar esment en el fet que aquests rèptils manifesten unes propietats molt particulars, com la d'atorgar el do profètic: Cassandra i Helen, oblidats per llurs pares en el temple d'Apol·lo, van rebre el do de la profecia d'unies serps, que els van llepar els òrgans dels sentits; quelcom semblant li va passar a Melamp, purificat per unes serps, agràides perquè els va enterrar la mare⁷⁷. I fins i tot posseeixen la capacitat de ressuscitar els morts: és el que passa amb Poliïde i amb Moria: van aplicar els procediments que feien servir els animals per ressuscitar humans⁷⁸.

S'afegeix a aquestes peculiaritats de la serp el fet que la d'aquests carruatges porta ales. Hi ha una doble monstruositat a l'animal: és serp, però alada; la con-

73. Sobre el significat de la serp, cf. KÜSTER, E., *Die Schlange in der griechischen Kunst und Religion*. Giessen: 1913; NILSSON, M.P., *Geschichte der griechischen religion*, vol. 1. Munic: 1967 (3a edició), p. 197 s.; MITROPOULOS, E., *Deities and Heroes in the Form of Snakes*. Atenes: 1977.

74. Cf. PÍNDAR, *O.* VI 75-80; escoli a *O.* VI 73a, Drachmann, I, p. 170.

75. Cf. EURÍPIDES, *Ion* 20-26 (d'aquí prové el costum atenès de protegir els nadons mitjançant un amulet en forma de serp d'or); ANTÍGON CAR. *Mir.* 16 (esmenta com a font la *Història de l'Àtica* d'Amelesàgoras d'Atenes, el qual potser és el mateix que l'historiador Melesàgoras esmentat per Dionisi d'Halicarnàs, *Th.* 5, com a anterior a la guerra del Peloponnès); OVIDI, *Met.* II 553-561; APOL·LADOR, *Bibl.* III 14, 6.

76. Cf. *h. Hymn.* III (a Apol·lo) 305-306.

77. Per a Cassandra i Helen, cf. EUSTAQUI, *Comm. Hom. Il.* 663, 40; PORFIRI, *Abst.* III 4, 1. I per a Melamp, cf. HESÍODE, fr. 261 Merkelbach-West; APOL·LADOR, *Bibl.* I 9, 11. Podem pensar que la intervenció de les serps en l'alimentació d'Íamos té uns efectes semblants, tot i que no són expressats explícitament per Píndar.

78. En observar com actua una serp per salvar-ne una altre, Poliïde n'aprèn com ressuscitar els morts, cf. APOL·LADOR, *Bibl.* III 3, 1; HIGÍ, *Fab.* 136; PALÈFAT 27. Quelcom semblant li succeeix a Moria, cf. NONNOS XXV 451 s.; PLINI, *Nat.* XXV 14.

junció dels dos trets ens du a veure-la com un ésser doblement monstruós: la serp apareix sovint com a part dels monstres i l'animal amb ales que no li són pròpies és també per definició, com l'Esfinx o les Sirenes, monstruós; és, així, un monstre encara més estrany que una serp amb potència de cavall, i la seva mateixa naturalesa és contradictòria: és un animal alhora ctoni i aeri. Aquesta monstruositat és demostració del poder diví i del seu mantell protector. La serp és, en aquest cas, signe de protecció divina i és la mateixa protecció divina⁷⁹. El drac no és, òbviament, l'encarnació de les forces del mal, sinó més aviat un poderós, misteriós ésser; això està d'acord amb el fet que hi hagi serps relacionades amb déus salvadors com Asclepi⁸⁰.

79. Com la que protegia la font de Tebes (cf. EURÍPIDES, *Ph.* 930-936; OVIDI, *Met.* III 26-130; PAUSÀNIAS IX 10, 5; APOL·LADOR, *Bibl.* III 4, 1), com la que evità l'incest de Tèlef i Auge (cf. HIGÍ, *Fab.* 99 i 100), com la o les que acompanyaven Erictoni (cf. nota 75) o com Pitó, que crià Tifó (cf. nota 76) i defensava l'oracle de Delfos (EURÍPIDES, *IT* 1239-1249; PAUSÀNIAS X 6, 6).

80. Hi ha serps d'Asclepi (ELIÀ, *NA* VIII 12) i fins i tot al seu santuari d'Epidaure (ELIÀ, *NA* XVI 39), serps que li són consagrades (PAUSÀNIAS III 28, 1); també el mateix Asclepi és representat en estàtues amb serps (PAUSÀNIAS III 27, 2).